

**„Hálát Istennek ad, verssel imádkozik.”
Zrínyi Miklós *Elégiájának* értelmezéséhez¹**

A következő előadásban először felidézem a Zrínyi utolsó versével foglalkozó legfontosabb szakirodalmakat, majd ismertetem a kutatók által eddig nem vizsgált toposzvariánst, és ilyen összefüggésben új szövegek segítségével igyekszem kontextusba helyezni a verset.

1. Az *Elégia* olvasatai

A verset Széchy Károly, Zrínyi monográfusa fedezte föl a Zrínyi-könyvtár egyik kötetébe csúsztatva.² Klaniczay Tibor nagyszerű Zrínyi-monográfiája iránymutató volt a kutatás számára az *Elégiát* illetően is: meggyőzően elemezte azt a generációkon átívelő koncepciót, amely a dédapától a dédunokáig, sőt, annak fiáig, Izsáig terjed.³ Eszerint a szigetvári hős, Zrínyi Miklós 1566-os hőstette úgy nyerte el méltó helyét a nemzeti emlékezetben, hogy a dédunoka – a történetírók és krónikások anyagai nyomán – ércnél maradandóbb emléket állít a tettének. A költő Zrínyi szintén jeles tetteket visz véghez a törökellenes küzdelmekben (a legjelesebb a téli hadjárat, s benne az eszéki híd felgyújtása, amellyel ellenséges területre több száz kilométerre benyomulva vágta el a törökök utánpótlási útvonalát), és tetteivel ő is megérdemli, hogy verses emléket állítson neki utóda – akit Izsák alakjában vélt megtalálni: ez a nagy ívű koncepció vall kudarcot Zrínyi kisfiának halálával. "Nemcsak fiát, de egy új hőst, egy új Zrínyit gyászol a költő", írja, és igaza van, de talán még ennél is többről lehet szó. Ötvös Péternek mindenesetre igaza van, amikor Klaniczay kételyeivel szemben a verset befejezett, szándékosan strófaváltó szerkezettel élő, és szándékosan egyenetlen költeményként írja le.⁴

Kovács Sándor Iván két nagyszerű könyve, *A lírikus Zrínyi és Az író Zrínyi Miklós* egyaránt rengeteg fontos vonatkozásban gazdagította tovább Klaniczay eredményeit. Az *Elégiáról* szólva javarészt Klaniczay gondolatmenete nyomán halad; éppen az ő és Komlószyki munkájára is építve kifejti, mennyi hasonlóság van Rimay és Zrínyi saját fiát gyászoló verse között⁵. Fontos kiegészítéseket tesz azonban a szöveg kontextusával kapcsolatban; ezek közül itt most csak kettőt emelnék ki. Másik könyvében, *Az író Zrínyi Miklós* címűben az egész életmű egyik alapgondolatához is alapvető fontosságú megfigyelést fűz: kimutatja, hogy az eposz alapeszméje nem másról ered, mint magától a dédapától, a szigetvári hőstől, aki Cserenkó Ferenc ránk maradt, eredetileg horvát nyelvű, majd Budina Sámuel által 1568-ban latinra is lefordított beszámolójában Szigetvár áldozatát a magyar nemzet megváltásával hozza párhuzamba:

Az Isten bűneinkért büntet bennünket[...]. Úgy illik, hogy utolsó óránkban az Istentől ezt a ránk bocsájtott büntetést alázatos lélekkel és hálás szívvel viseljük, mert ezzel nemcsak a magunk bűneiért, hanem az egész országnak gyalázatos tetteiért is fogunk vezekelni.”⁶

(Zrínyi az eposz utáni, annak alapeszméjével szemben álló megnyilatkozásaira a dolgozat végén fogunk kitérni.)

1 Az alábbi előadás egy hosszabb dolgozat része, amely a fülemüle-toposz eddig nem vizsgált változatát dolgozza fel, a régi magyar és klasszikus magyar irodalomra koncentrálna, világirodalmi párhuzamok bevonásával. A tervezett kötetben helyet kap majd az itt elemzett változatok teljes szövege, Jakob Balde *Philomeláját* is beleértve, Szabó Ádám fordításában.

2 SZÉCHY Károly, *Gróf Zrínyi Miklós*, 1620-1664, Bp., 1886.

3 KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*, Bp., 1964, 625-627. Az alább következő idézet a 627. oldalon található.

4 ÖTVÖS Péter, *Zrínyi Miklós cím nélküli verséről* = „Mint sok fát gyümölcscsel”. *Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére*, szerk. ORLOVSZKY Géza, Bp., 1997, 34-42.

5 KOVÁCS Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi*, Bp., 1985, 257-258.

6 *Zrínyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok, I-II*, Bp. szerk. BARABÁS Samu, Bp., 1898-1899, idézi KOVÁCS Sándor Iván, *Az író Zrínyi Miklós*, Bp., 2006, 108-109.

A másik számunkra fontos, gondolatébresztő megjegyzése a rímtoposzok kutatására vonatkozik. Imre Mihály Rimay-dolgozata mutatja,⁷ hogy mennyire termékeny lehet ez az irány, és Kovács Sándor Iván a Zrínyi-korpuszra vonatkozólag is sürgeti egy ilyen vizsgálat elvégzését. Ő maga idéz fel egy szép párhuzamot Zrínyi utolsó verséhez. Idézzük fel ennek nevezetes záróstrófáját:

Ah, szép fülemlét az irigy halál
Leccapá kebelemben szörnyü kaszával,
Izsákot, mely vala mint egy szép virágszál,
Kertek szépségére mely oly gyönyörűn áll.⁸

Ezzel párhuzamos hely az életműben egy Syrena-kódexben szereplő szakasz, amely Homonnai Gyurkó haláláról szól. Itt a költő ugyanazt a rímtoposzt használja. A strófa, amely végül nem került be az eposz nyomtatott változatába, a következő:

Ahun van az parton egy gyöngé virágszál,
Melynek reménsége nevelkedésben áll,
Homonnai Gyurko benned Pallas talál
Eszet és bátorságot, melyet rosda nem száll.⁹

A Kecskeméti Istvánnak tulajdonítható¹⁰ *Tintinnabulum tripudiantium* egyik strófája a rímtoposz újabb megjelenése, még a Zrínyi-műveket megelőzően keletkezett. Komlovszki Tibor¹¹ más összefüggésben említi a szövegrészletet, és a strófa Rimay versével való rokonságát hangsúlyozza, pedig az *Elégiához* fűződő kapcsolata sokkal markánsabb. A *Tintinnabulum* vonatkozó sorai:

Ez a' kellemetes szép gyenge Virág-szál,
Kit Éden mezején gyakran harmatoztál,
Imé most előtted nagy bátorságban áll;
Kit sem dér, sem ragya nem bántott, vagy halál.¹²

A példák száma azonban a Zrínyi-életműből tovább gyarapítható. Juranics halála így jelenik meg az eposzban (a párhuzamra tudomásom szerint elsőként szintén Kovács Sándor Iván¹³ hívta fel a figyelmet):

Leesik Juranics, mint egy szép virágszál,
Kit kegyetlen munkás nagy vassal lekaszál,
Avagy ha tövéből kidül liliumszál,
Mely szép növényében tavaszi mezőn áll.¹⁴

7 A *Querela és rímtoposz* című zárófejezetet l. IMRE Mihály, „Magyarország panasza”, a *Querela Hungariae-toposz a XVI-XVII. század irodalmában*, Debrecen, 1995, 239-274.

8 A verset Vadai István átiratában adom, amelyet a szegedi műhely tagjai, Ötvös Péter és Szilasi László szemináriumi használatára készített. A verssel kapcsolatban számos olvasatbeli nehézség merülhet fel, így már az előadásom címében foglaltban is; ezekről külön tanulmányt lehetne írni.

9 KOVÁCS Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi*, Bp., 1985, 260. A strófa a Syrena-kódex 133. oldalán található. Homonnai Gyurkót említi még KOVÁCS Sándor Iván, *Mikor irta Zrínyi a Szigeti veszedelmet?*, ItK, 87. (1983) 1-3, 189-196, URL: https://efolyoirat.oszk.hu/00000/00001/00330/pdf/itk_EPA00001_1983_01-03_189-196.pdf

10 A mű írójának problematikájához l. PAP Balázs, *A Tintinnabulum tripudiantium szerzőségéhez*, ItK, 110(2006), 585-590, ill. RÉGER Ádám, *A Tintinnabulum tripudiantium szerzője és forrása*, ItK 118(2014), 77-98. Nézetünk szerint utóbbi a perdöntő: a művet Kecskeméti István készítette.

11 KOMLOVSZKI Tibor, *Rimay és a Balassi-hagyomány*, ItK 86. (1982), 5-6, 599-600.

12 PÉCSÉLI KIRÁLY Imre, MISKOLCZI CSULYAK István és NYÉKI VÖRÖS MÁTYÁS versei, szerk. KLANICZAY Tibor és STOLL Béla, RMKT XVII/2, Bp., 1962, 213.

13 KOVÁCS Sándor Iván, *Az író Zrínyi Miklós*, Bp., 2006, 184. Vö. ÁCS Pál, *A helyettes áldozat allegóriái a Zrínyiász IX. énekében = A politika műfajai a régi magyar irodalomban*, ReBaKucs-konferencia, Gyula, 2005. május URL: http://iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Acs_Pal.pdf.

14 A Syrena-kódexben a IX. rész 73. strófájaként szerepel. A kódex digitálisan elérhető: <https://mek.oszk.hu/02600/02676/pdf/> (ell. 2020.08.08.)

Ezzel azonban a sorozatnak nincs vége; a sort mi magunk is gyarapíthatjuk. Az *Euridicét így siratta Orfeus* címen ismeretes¹⁵ versben bukkan elő a rímtoposz egy újabb kontextusba illesztve: feleségének, Draskovich Mária Euzébiának halálára írott versében, szintén a legmagasabb fájdalom és veszteség kifejezésére alkalmazza ennek egy variációját, amelyet a halál-talál rímpár bevonásával még kifejezőbbé tett:

Euridice oly volt, mint egy szép virágszál,
Mint legszebbik csillag, mely sokak között áll.
Ezt elvitte az irigy s kegyetlen halál,
És ezért nyugodalmat szívem nem talál.¹⁶

A rímtoposz tehát áthatja Zrínyi költészetét: Kovács Sándor Ivánnak ismét igaza van, amikor ezek vizsgálatát fontos és termékeny iránynak gondolja.¹⁷ Ezt a rímokrot használja Zrínyi, ha egy fiatal, ártatlan lény halálát írja le: Homonnai Gyurkóét, Juranicsét, Euridicét és Izsákét egyaránt. Rímtoposzai gyökerezhetnek az őt megelőző költők életművében is, de mint mindig, Zrínyi a maga képére alakítja eszközeit. A rímtoposzt tudatosan alkalmazza és invenciója minden alkalommal valamelyest átformálja azt, a megjelenített tartalmaknak megfelelően.

A retorikai olvasatok tanulságai

Ötvös Péter tanulmányának¹⁸ retorikai elemzése sok szempontból fontos számunkra, mégha a következtetéseivel nem is mindig érthetünk teljesen egyet. Megkerüli azt a kérdést például, amelyhez azóta már Merényi-Metzger Gábor révén¹⁹ új adatokhoz jutottunk: Ötvös szerint mindegy, hogy volt-e Zrínyinek fia, mert nem azt siratja (máj. 20-án halt meg Zrínyi Izsák, négyéves korában). Ötvös metafora helyett exemplumként olvassa Izsákot; Szilasi egyetért ezzel; az új adatok fényében mindkét olvasat egyaránt érvényes lehet. Szilasi László elemzése²⁰ a lélektani szituációból indul ki, ugyanakkor Ötvös nyomvonalán haladva a retorikai olvasatot igyekszik további megfigyelésekkel árnyalni. Nála az Ábrahám-komplexum válik hangsúlyossá, amelyet az imitáció gyakorlatának egyik fontos mintázataként azonosít be: Szilasinál a követő a némely modern elméletekkel (mint Harold Bloom hatásiszony-teóriája) ellentétben nem akarja legyilkolni elődjét, hanem éppen gyönyörködik a vele való küzdelemben, és az imitációról és az aemulatióról a Balassa-kódex kéziratos megjegyzésével összhangban megállapítja: „egyike is kétség.” Szilasi idézete vonatkozhat Zrínyire és mintáira, de saját magára és Ötvösre is: a barokk imitációs technika és a modern irodalomértelmezés természete e dolgozatban megfeleltethető egymásnak. Legújabban Laczházi Gyula elemezte²¹ az *Elégiát*, saját szempontjait, a műben a benne foglalt érzelmeket, illetve annak a halottsirató műfajától való eltéréseit, és a barokk és a felvilágosodás hasonló tárgyú verseinek különbségeit vizsgálva. A dolgozat bekapcsolja az értelmezésbe Csokonai Földi Jánost sirató versének tanulságait: Csokonai valóban azonosul az elhunytal, és ez Laczházi szerint különbség Zrínyi verséhez képest. Nézetem szerint ez, bár másfajta retorikai eljárással, Zrínyinél is megtörténik: reményeinek letéteményese hal meg, így Zrínyi nem csupán gyermeként, hanem mintegy saját jövőjét – ideális, jövőbeli önmagát is siratja. Helyzete – bár első pillantásra nagyon különbözhet –, valójában éppen olyan, mint elsiratott gyermekéé. Ő él, terveit, reményei

15 Teljes címe inkább argumentum-szerű: „Orfeus az szép Euridice után futván, Euridicét egy vipera megcsípte, az mely mérges sebben megholt Euridice. Így siratta Orfeus.” ZRÍNYI Miklós összes művei, Bp., 2003, 237-241.

16 ZRÍNYI Miklós összes művei, Bp., 2003, 237.

17 KOVÁCS, A lírikus..., 260.

18 ÖTVÖS Péter, Zrínyi Miklós cím nélküli verséről = „Mint sok fát gyümölcscsel”. Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére, szerk. ORLOVSZKY Géza, Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem, Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 1997, 34–42.

19 MERÉNYI-METZGER Gábor, Zrínyi Miklós elsőszülött fiának születése és halála, ItK 119. (2015), 3. szám, 395-398.

20 SZILASI László, „Egyike is kétség”, az Ábrahám-komplexumról, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, XXIX. (Ötvös Péter Festschrift, Szeged, 2006.) 239-250.

21 LACZHÁZI Gyula, Az érzelmi hatás elemzése mint a kora újkori költészet értelmezési stratégiája, Zrínyi Miklós Elégiája kapcsán = Verso, Pécs, 2019/2, 21-37. URL: http://www.versofolyoirat.hu/verso2019_2.pdf

azonban gyermeke halálával – úgy érzi –, teljesen összeomlottak. A másik, hogy a vallásos képzetkörből származik a vigasztalás: nos, ebben a versben éppen az a tragikus, hogy nincs vigasztalás, mert nem is lehet. Háromszor próbál nyugalomra lelni a szöveg, de sem a gyermek túlvilági öröklétének tudata, sem az Isten akaratába való belenyugvás keresztényi kötelessége nem nyújt feloldást: az utolsó strófa fájdalma talán még mélyült is a verskezdethez képest; a lezárást alaposabban gondolatmenetünk végén fogjuk elemezni. Szörényi László iránymutató tanulmányai óta többen²² elemezték az áldozat szerepét a *Szigeti veszedelemben*; nos, az áldozat-pozíció biblikus, vallási kontextusban és más értelmezésben a cím nélküli versben is felbukkan.

2. A fülemüle-toposz variánsai. Ács Pál tanulmánya

Ács Pál tanulmánya²³ a fülemüle-toposz alakváltozatait bemutatva több évszázadnyi anyagról nyújt áttekintést; az antik mitológiai előzmények ismertetése után a középkori költészetet vizsgálja. Munkáját hasznos az *Elégia* felől olvasni: jelzi, hogy a szöveg felszíne alatt ott munkálkodnak igen-igen ősi toposzok is.

Idézi például munkájában a *Carmina Burana* egyik versét:

„Jókor zendül pacsirta,
Ijjog-vijjog varjacska.
Természet a csalogányt
Panaszszóra bírja,
Régi búját sírja.”²⁴

Az *Elégia* kilencedik strófájában az alábbi részletet olvashatjuk:

Az szép fülemile sírással úgy tetszik,
Régi bánatjéért hogy panaszolkodik,
De nem, hanem még inkább ű vigadozik,
Hálát Istennek ad, verssel imádkozik.

Nos, ez a bánat a középkoron át az ókorból öröklődik Zrínyi versébe. Williams²⁵ ad egy javaslatot arra, melyik bánat lehet az: Vergilius Orpheus panaszát Eurydicéért a fülemüle panaszához hasonlítja *Georgicájának* 4. könyvében, de Catullus is említést tesz a fülemüle vesztéséről szóló elégiaiáról.

Ács Pál tanulmánya idézi Apáczai Csere János *Enciklopédiáját*, amely „Alsted nyomán” így ír a fülemüléről: „A fülemile egész étszaka énekel, és éneklésében oly szorgalmatos, hogy gyakorta, ha másnak éneklését hallja, meghal inkább, mint annak engedne”.²⁶

Ezt az információt megtaláljuk már a Nyulak szigetén, a Domonkos-rendi apácák kolostorában az 1510-es években keletkezett Cornides-kódexben is,²⁷ mégpedig a bennünket érdeklő vallásos képzetkörben:

„Egy fráter Argentínában néma szerzetből ül vala az frátereknek gyümölcskertjében egy fának alatta. Ez fráternek vala jó szava, és kezde énekleni. Ezt meghallá egy fülemüle madár, odarepüle, és szálla egy fára. És kezde természet szerént ez fülemüle énekleni erősen ez fráter ellen. Melyet hallván az fráter kezdé az ő szavát feljebb felemelni. Az madár is feljebb kezdé ő szavát emelni, és annyira kiálta, üvölte, énekle az fülemüle, hogy megfojtatván leesék az fáról az fráternek ölébe.

22 Például ÁCS Pál is, a jegyzetben említett *Helyettes áldozat...* című tanulmányában.

23 ÁCS Pál, Wathay Ferenc: *Áldott fülemile..., allegória és invenció*, ItK 83 (1979), 173-186, URL: http://www.epa.hu/00000/00001/00311/pdf/itk_EPA00001_1979_02_173-186.pdf (ell. 2020.06.17)

24 *Carmina Burana*, kiad. KARDOS Tibor, 1960, idézi ÁCS, *Wathay...*, 180.

25 Jeni WILLIAMS, *Interpreting Nightingales, Gender, Class, Histories*, Sheffield, 1997, 31.

26 APÁCZAI CSERE János, *Magyar Enciklopédia*, Bp., 1959, 244, idézi ÁCS, *Wathay...*, 182.)

27 A kódex leírását l. *Látjátok feleim, magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*, OSZK kiállítása, 2009. október 29 – 2010. február 28. Bp., 2009, URL: <http://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap/cornideskodex>

Íme azért ha ennyire gyönyörködik egy oktalan madárka embernek éneklésében, tehát minemű gyönyörűség leszen Mennyországban, holott annyi sok angyalok, szentek és szüzek énekelnek. Mindezekben és ezekhez hasonlatosokban, kiket látunk és hallunk, megérthetjük az felsőket és az mennyieiket. De vannak némelyek oly igen parasztok, gorombák, hogy ez ilyeneknek miatta semmit nem értenek, hanem miképpen oktalan barom, csak az földiekben foglaltatnak, kikről úgymond Szent Dávid próféta az zsoltárában: Ne akarjatok lenni olyanok, miként ló és szamár, kiknek nincsen értelmük.”²⁸

A versengést már a középkori Magyarországon is a fülemüle egyik alaptulajdonságaként tartották számon. A madárnak ez a vonása már Pliniusnál is megvan: a fülemüle megtanítja fiókáját énekelni, de azt nem tűri el, ha valaki szebben énekel nála; inkább belepusztul, de nem engedi, hogy legyőzzék.²⁹ Leginkább azért idéztem fel ezt a részletet, mert mutatja, hogy a szerzetes és a fülemüle közötti párhuzam magyar nyelven már kódexeink korában is megjelent. Természetes, hogy a toposznak egy másik alvariánsáról van szó, de példánk jól jelzi a Philomela Sacra középkori magyarországi jelenlétét. Itt jámbor és istenes tanulság is fűződik hozzá: ha egy oktalan madárka gyönyörködik a szerzetes énekében, mennyivel inkább fogunk majd mi az angyalok karának hangjaiban?

Ács Pál tanulmányában a következő, az *Elégia* szempontjából fontos adalék Miskolci Gáspár munkája, az *Egy jeles vad-kert*: ebben a fülemüle különös jelentésben szerepel:

„Őszre kelve nem mégyen ugyan el tőlünk a messze tartományokra, de azért itthon is egész tavaszig elrejtetik, és az idő alatt színét is megváltoztatja. Ezeknek a Madaraknak elrejtézésük pedig jeles ki-ábrázolója a Halottak feltámadásának: a minthogy színek meg-változtatása is, példázója lehet bűneinkből való kifésülésünknek.”³⁰

Mint látni fogjuk, Zrínyi verse ezt a jelentést is hasznosítja. Izgalmas, ahogy ezekben a kora újkori szövegekben az ókori eredetű és a középkori ismeretek szinte szétválaszthatatlanul keverednek az újabb információkkal: a fülemüle számunkra már igen furcsának tűnő színváltoztatási képességét Plinius említi először, *Természethistóriájának* vonatkozó részében.³¹ Ez a hiedelem abból a tényből származhat, hogy a madár költözőmadár, így télen teljesen eltűnik, csak tavasszal jelenik meg. Természetesen a feltámadást a fülemüle viselkedéséhez kapcsoló keresztény olvasat a középkorban tapadt a szöveghez, hiszen mint ezt az Ovidius *Metamorphosésében* még igen véres történet főhőseként szereplő madarat ez a korszak teljesen krisztianizálta.

A Miskolczi Gáspár-idézethez fűzött jegyzet talán a tanulmány számunkra legfontosabb része: Ács Pál „fülemüle motívumokkal ékes istenes verseket” említi Szepesi Csombor Márton *Egekben lakozó szentséges háromság...* kezdősorú versét:

Áldást az kemény föld egyedül tőled vár,
Reád veti szemét Philemüle madár,
Felségedben bízik megszálláskor vég vár,
Nálad nélkül mindent követ siralmas kár.³²

A fülemüle itt az Istenhez imádkozó lélek metaforája, akárcsak a Philomela Sacra-változatban. Ugyanebben a jegyzetben Ács Pál felsorolja azt a verset is, amely egész gondolatmenetünk kiindulópontjául szolgált: az Erdődy-énekeskönyv *Fülemüle éneklése kényszeríti...* kezdetű darabját. Nézetem szerint az itt említett szövegek e toposznak egy új, a hazai szakirodalomban

28 Az idézet az ELTE Exemplum-adatbázisából származik: <http://sermones.elte.hu/exemplumadatbazis/display/0020>. (ell. 2020.06.20.) Az idézet nyomtatott forrása: Nyelvemléktár VII, szerk. Volf György, 1878, 161–162.

29 Plinius *Természethistóriájának* vonatkozó fejezetét (X, 29) Williams elemzi, i. m. 233.

30 MISKOLCZI Gáspár, *Egy jeles Vad-kert*, 702, II, XVII. rész, idézi ÁCS i. m. 181. lap jegyzetében.

31 PLINIUS: *Historia Naturalis*, X. 29.

32 RMKT 17/8, Bethlen Gábor korának költészete, s.a . r. KOMLOVSZKI Tibor, Akadémiai, Bp., 1978, 198; idézi Ács, i. m. 181, ill. Kovács Sándor Iván: Zrínyi és Rimay, ItK 1982, 682.

részletesen nem elemzett válfaját jelentik. Egy olyan válfajt, amelybe Zrínyi nevezetes költeménye is tartozik.

Nézzük tehát ennek a vallásos képzetkörben mozgó fülemülének egyéb magyarországi nyomait, illetve az *Elégiában* való jelenlétét, és annak esetleges forrásait!

A Philomela Sacra

Az Erdődy-énekeskönyv változata

A problémára a 17. századi repertórium munkálatai folyamán figyeltem föl. A már említett *Fülemile éneklése kényszeríti...* kezdősorú szöveg (2. melléklet) az Erdődy-énekeskönyvben szerepel, amely 17. századi énekeskönyveink sok érdekes kérdést felvető darabja (1. melléklet); Szelestei Nagy László fedezte föl és ismertette a sok szempontból izgalmas kéziratot, melybe ez a vers is tartozik. Már akkor, amikor először beszéltem a szövegkorpuszról a szekszárdi ReBaKucs-konferencián,³³ a szemembe tűnt, hogy jóval nagyobb problémába botlottam, és a szöveggel kapcsolatban további kutatásokra van szükség. Ehhez az első impulzust Jankovits Lászlótól kaptam, aki felhívta a figyelmemet a Szent Bonaventurának tulajdonított, de valójában John Peckham által megalkotott *Philomela*-himnuszra. A Philomela Sacraként megjelölhető fülemüle-típust kutatva nekem jutott az a szerencse, hogy rátalálhattam a *Philomela*-vers komplexebb 17. század eleji feldolgozására is, amely a jezsuita Jakob Balde költeménye.

Az Erdődy-énekeskönyv szóban forgó verse, a középkori latin himnusz és a barokk parafrázis összevetése azt az eredményt hozta, hogy maga a lírai alaphelyzet nagyon hasonló Peckham és az ismeretlen költő művében. (Az előbbi alkotó talán az akrosztichonban szereplő Széchy Fruzsina férje, Sibrik István lehet, akiről néhány levéltár adatot sikerült találnunk.)³⁴ Peckham költeményében ugyanis a fülemülét ugyanúgy egy barátjához küldi a költő, hogy átadja neki üzenetét, mint a 17. század eleji költeményben; a különbség annyi, hogy az akrosztichon elárulja: ez a barát nőnemű, és az is elképzelhető, hogy több, mint pusztán barát. A vers ugyanis többször céloz egy megnevezhetetlen, de nagy bánatra: ez nyilván a szerelmesek egymástól való távollét miatti fájdalom lehet. Maga a fülemüle által énekelt vers azonban javarészt a zsoltárokból táplálkozik, egy-egy Ferendum et sperandumra emlékeztető momentummal (e vers egy változata szintén a kézirathoz tartozik). A szöveg más tehát, mint akár a középkori, akár a kora újkori variáns. A szerző által saját helyzetére applikált alapszituáció, illetve lélek és a madár azonosítása azonban azt mutatja, hogy a szerzőben ott munkálkodnak a fülemüle-toposz variánsai, s ezek közül is legfőképpen a Philomela Sacra.

Vallásos fülemülék: a Philomela Sacra a szakirodalomban

A külföldi szakirodalom természetesen már rengeteget foglalkozott a fülemüle-toposz különböző alakváltozataival. Az Ovidius által is megénekelt Philomela-mítosz továbbélését,³⁵ a középkori vulgáris nyelvű tavaszdicserő és vagy szerelmi tematikájú változatokat egyaránt sokan elemezték, és szerencsére közülük néhányan a Philomela Sacra-hagyományra, illetve annak alapművére, Peckham *Philomelájára* is kitértek³⁶. Elisabeth Eva Leach a középkori, hallatlanul gazdag népnyelvű, elsősorban

33 *Rejtett értelem és fikció a régi magyar szövegek peritextusaiban*, elhangzott a *Jelentem versben mesémet, Fikció és rejtett értelem a régi magyar irodalomban* című ReBaKucs-konferencián (Szekszárd, 2014. május 21-23).

34 Szarvaskendi Sibrik Istánról a Királyi Könyvek MOL-adatbázisából annyit sikerült kideríteni, hogy a Nyugat-magyarországi nemes a harmincéves háborúban III. Ferdinánd híve volt, mert birtokot adományozott neki 1648.07.01-én, Nádasdy Ferencsel, Homonnay Drugeth Györggyel és apósával, Rimaszéchy Széchy Tamással együtt (az adományozó irat jelzete: Királyi Könyvek 10.114). URL: https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/hu_mnl_ol_a057_10_0114/?list=eyJxdWVyeSI6ICJzaWJyaWsisifQ (ell. 2020.08.14).

35 Lena BEHMENBURG, *Philomela, Metamorphosen eines Mythos in der deutschen und französischen Literatur des Mittelalters = Trends in Medieval Philology*, 15, Berlin, 2009.

36 Elisabeth Eva LEACH, *Sung Birds, Music, Nature and Poetry in the Later Middle Ages*, Ithaca, 2006.

francia hagyományról ír, de regisztrálja a bennünket érdeklő toposzvariánst is, és fontos megállapításokat tesz. A dolgozat szerint van a Philomela-toposznak a középkorban van egy anyanyelvű, főképpen az oralitásban élő, szerelmi változata (Vogelweidénál, illetve, tehetnénk hozzá, Balassinál és Wathaynál, sőt Zrínyi egyéb verseiben is). Itt a fülemüle hímnemű madárként panaszkodik. Van ugyanakkor ezzel párhuzamosan egy a középkorban még latin, később azonban nemzeti nyelvekre fordított, írott változata is, amely a vallásos irodalom képzetkörébe tartozik; ide sorolható a most közelebbről vizsgált anyag. az Erdődy-énekeskönyv verse, illetve Zrínyi *Elégiája* is. A krisztianizált, latin középkori változatban Philomela gyakran nőnemű, és a lélek rokona, amely himnuszokat énekel (a órák rendjének megfelelően), dallal dicsőíti Istent, majd végül meghal. Így vált a madár a személyes imádságok, illetve a keresztényi meditáció allegorikus kifejezőjévé. Arra is akad példa a hagyományban, hogy hangtalanul, csak szívével énekel.³⁷

Különösen John Peckham (megh. 1292) variánsa volt népszerű, amelyben a madár a hívő költővel egyesül, és így a szerzetesi élet metaforája lesz; Peckham hatására a tizenötödik század elején egy óangol változat is született, John Lydgate tollából.³⁸ Mi is a legnagyobb hatásúnak bizonyult, Peckham-féle változatot mutatjuk be, részben azért, mert a későbbi változatok java része, köztük Lydgate is belőle dolgozik, részben pedig azért, mert Jakob Balde is ezt vette alapul, a Philomela Sacra-toposz legkomplexebb változatának megalkotásához.³⁹

A szakirodalom egy része hasadást, eltávolodást érzékel a 13. században, amikor is a világi nyelvek irodalmában lévő, tavaszénekekhez és szerelmi tematikához kapcsolódó fülemüle-toposzvariáns és a latin nyelvű, vallásos tematikához kapcsolódó fülemüle-típus között. Ez vélhetőleg így van, ám a folyamat a vallásos irodalom termékeinek anyanyelvűvé válásával, Magyarországon durván a 17. század elejétől megbonyolódik: lehetőség van a két toposz együttélésére és találkozására egy versben – Zrínyi *elégiája* ennek szép példája. Idézzük föl a versnek azt a strófáját, amely a folyamatnak ezt a fázisát rögzíti:

„9. Az szép fülemile sirással ugy tetszik,
Régi bánatjáért hogy panaszkodik,
De nem, hanem még inkább ű vigadozik,
Hálát Istennek ad, verssel imádkozik.”

Itt tehát a szerelmes fülemüle-toposzvariáns találkozik az istenessel – hogy pontosan hogyan, arról a Philomela Sacra két szövegének részletes bemutatása után fogunk visszatérni.

Az Erdődy-énekeskönyv idézett változata, amely vélhetőleg néhány évtizeddel Zrínyi verse előtt keletkezett, szintén a hagyomány hasonló rétegeit hozza működésbe: az elégikus-gyászos ókorit és a vallásos hangvétellő középkorit.

Jeni Williams munkája⁴⁰ egy hosszabb fejezetet szentel kötetében ennek a toposzváltozatnak. Megemlíti a középkori latin Philomela Sacra-hagyomány egy olyan változatát, amelyben a madár hálát ad Teremtőjének azért, hogy megteremtette, és magát az Urat is dicsőíti. Ez a tartalmi elem az Erdődy-énekeskönyv változatában kimutatható; azt azonban, hogy a számos kora középkori forrás közül pontosan melyik hatott a szerzőre, nehéz lenne megmondani. Az ókeresztény költészet egyik megteremtője, Nola Szent Paulinus (353–431) éppen a fülemülét választja egyik költeménye központi motívumául, amellyel a költő versenyre kel Isten dicsőítése által. Az Isten férfi princípiuma és a fülemüle női lelke harmóniája egyszerre az *Énekek éneke* és a *Venus virrasztása* szellemét követve íródik újra, keresztényi értelmű nászdal formájában. Balde biztos kézzel elegyíti a pogány és keresztény hagyományt: a mű a szeretet és a vágy ihletésére születik, amelyhez Balde az invokációt intézi. Nolánál a természetes szépséget haladja meg az ember, Isten segítségével; innentől a korai

37 HODAPP, William F., *The Via Mystica in John Peckham's Philomena: Affective Meditation and Songs of Love = Mystics Quarterly* 21, no. 3 (1995): 80-90. Az írást munkánk hosszabb változatában bővebben tárgyaljuk majd.

38 LYDGATE'S *Minor Poems, The Two Nightingale Poems (A. D. 1446)*, ed. by Otto Glauning, London, 2020.

39 Több variánsa is van a toposznak, amelyre most nem térünk ki részletesen; Hodapp idézett munkájában említi, hogy az *Ovide Moralisée*-ben Philomela mint a világi kísértés figurája jelenik meg, mely elcsábítja Théreuszt (a testet), illetve Proknét (a lelket): ez a változat a későbbi korokban nem lesz olyan erős hatású, mint a Philomela Sacra-variáns.

40 Jeni WILLIAMS, *Interpreting Nightingales...* A vonatkozó fejezet a 34. oldalon kezdődik, de maga az egész könyv is izgalmas megfontolásokat tartalmaz az egész toposzcsoport vizsgálatával kapcsolatban. A kötet részletes ismertetését e tanulmány hosszabb változatában tervezzük.

középkorban a Philomela Sacra-hagyomány számos átíratban terjedt Európaszerte (Williams sok egyéb példa mellett Eugenius és Alcuin változatát elemzi részletesen).

A fülemüle Zrínyinél

Míg a fülemüle-toposz tavaszdícsérő, illetve szerelmi változatát gyakran, a Philomela Sacra-variánsát azonban Zrínyi mindösszesen egyetlen alkalommal, az *Elégiában* használja, itt azonban egyesíti a pogány és a keresztény hagyományt. Hogy ez a fogás nem állt messze tőle, azt régóta tudjuk, a legrészletesebben talán Király Erzsébet és Szörényi László kutatásaiból. Sokkal inkább az ovidiusi motívum nyomán keletkezett középkori és reneszánsz tavaszdícséreték fülemüléit építi be verseibe, amely Balassinál is megvan, és amelyet Wathay verse kapcsán Ács Pál elemez említett tanulmányában.⁴¹

Balde Philomela-parafrázisa

Jacob Balde (1604-1668)⁴² német költő, protestáns családból származott, majd a harmincéves háború alatt katolizált és a jezsuita rendbe lépett; tanulmányai után a bajor választófejedelem, I. Miksa udvari lelkészeként, illetve udvari történetírójaként is működött, amellet, hogy az innsbrucki és a müncheni jezsuita egyetemen a retorika és klasszikus nyelvek oktatója volt. Horatiusi versmértékben írott költeményei az egyik legismertebb német neolatin költővé tették Európában; műveit kortársai közül Gryphius és Sigmund von Birken, később Herder fordította németre. A költő magyarországi recepciójáról eddig csak szórványos áttekintés áll rendelkezésre, de a kezdeményező lépések már megtörténtek.⁴³ Balde sok szállal kötődik nem csupán a magyarországi neolatin, hanem a magyar nyelvű költészethez is: Béka-egér harc-átíratát például Csokonai Vitéz Mihály is felhasználta saját változatának elkészítéséhez. Magyarul már a 19. században megjelent egy válogatás Balde magyar érdekű műveiből, Kászon Ferenc tollából;⁴⁴ emellett eddig Faludy György fordításában egy,⁴⁵ Szedő Dénes fordításában három verse jelent meg.⁴⁶

A Philomela-vers Balde költészetének igen izgalmas darabja, amely a toposz antik és középkori variánsainak barokk szintézisét adja.⁴⁷ Kiindulópontul a mellékletben látható John Peckham-szöveg szolgál, amely, mint említettük, a középkori Philomela Sacra-variánsok talán legelterjedtebb darabja. Peckham versében (amelyet Balde még a Peckhamnál mintegy fél évszázaddal korábban élt Szent Bonaventurának tulajdonít) még nincs helye az ovidiusi utalásoknak: a fülemüle mint a szerzetesi élet metaforája jelenik meg, és a vers nem ad helyet a pogány mítosznak, amely az antik mitológia egyik legvéresebb epizódja. Balde verse huszonkilenc részben írja tovább Peckham költeményét. Kétféle módon teszi ezt: egyfelől kibővíti és részletgazdaggá teszi a Krisztus életére és halálára vonatkozó motívumokat, másfelől pedig hallatlan invencióval beépíti versébe az antik mitológiai hagyományt is, amely látszólag áthidalhatatlan messzeségben van a keresztény Passiótörténethez képest. A vers írásakor még huszonéves Balde koncepciója igen figyelemreméltó, akár Zrínyi versének értelmezéséhez is.

41 ÁCS, *Wathay...* A Zrínyi-versek szerelmes fülemüle- említéseit e tanulmány hosszabb, forráskiadással ellátott változatában fogjuk egyenként bemutatni.

42 Walter KILLY, *Literaturlexikon*, 296-298, ill. *Világirodalmi Lexikon*, főszerk. KIRÁLY István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 647. A szócikk szerzője ZSOLT Angéla.

43 Összefoglalás Balde eddig feltérképezett magyarországi hatásáról: TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva, *Német-magyar kapcsolatok a 17. századi latin irodalomban, ItK 2004. (108) 5-6, 568-583*, URL: <http://real.mtak.hu/111715/1/275Nemet-magyardkapcsolatoka17.szazadilatinirodalomban.pdf>

44 FOJTÉNYI [KÁSZON Ferenc], *Balde Jakab, a nagy német–latin költő =Tudósítvány a pannonhegyi Sz. Benedek Rend győri Fő-gymnásiumáról 1859/60-diki Tanévben, 1–23*, idézi TÜSKÉS-KNAPP i. m. 581.

45 *Dicsértessék, a katolikus líra remekei, műfordítások*, ford. FALUDY György, Bp., 1938.

46 *Német költők antológiája*, szerk. Keresztury Dezső, 1. kiadás: Bp., 1963.

47 A művet Szabó Ádám fordítása segítségével mutatom be.

A szöveg önállóan, kézben viselő könyvecske formájában is megjelent, de előszeretettel kötötték egybe Balde egyéb műveivel (mint a Szegedi Egyetemi Könyvtár példánya esetében, amelyben Balde Mária-himnuszaival került egy kötésbe).⁴⁸ A formátum messzemenően indokolt, hiszen a vers egyfajta *Imitatio Christi*-ként, Krisztus életén és halálán való meditációként is olvasható. Már a Peckham-vers is ilyen, mint ahogyan azt az újabb szakirodalom⁴⁹ részletesen elemzi, a vers a ferences meditációk sorába illik. Hogyan fér meg egymással Krisztus kínszenvedése és halála, illetve Téreus, Philomela és Prokné szomorú és véres története? Philomela a versben – Peckham nyomán haladva – egy Isten dicsőségét zengő madárkaként jelenik meg, aki Krisztus életén, halálán és feltámadásán elmélkedik. A madár, mint ahogyan azt a költemény egyértelműen jelzi, a hitben üldvözült lélek metaforájaként beszél, amely már megszabadult a test és a bűnök nyúgeitől Balde madárkája elrettentő alaposággal írja le Krisztus szenvedéseinek eszközeit, a harminc ezüstpénztől a töviskoszorúig és a kockáig, amellyel a katonák eldöntötték, kihez kerüljön Krisztus köpenye. Balde ebben is továbbírja Peckhamet, mint ahogyan abban is, hogy Philomela a szöveg végén, az utolsó, 29. részben levelet ír nővéréhez, Proknéhoz. Balde játékosan megfeddi itt Ovidiust, hogy madártollba öltöztette szereplőit; itt bár könnyed formában, de tetten érhető az a távolságtartás, amely az antik világnézettel szemben egy mélyen vallásos mondanivalójú szövegben gyakran megfigyelhető. Ebben a mennyek országának városait, erdeit és mezeit dicsőíti a földi világgal szemben, és arra biztatja Proknét, aki fecske alakban van, hogy hagyja itt a fecskefészkek módjára sárból készült világi városokat, és jusson el az Isten országába, amely gyémántokból épült. Itt kerül elő az antik mitológiai történet: Prokné a barbár Trákia királyának, a rettentő tetteket elkövető Téreusznak a felesége, aki borzalmas vadságával nem tűnik ki e barbár ország lakói közül. Buzdítja tehát Philomela a nővérét, hogy vesse le tollruháját, és váljon emberré újra - azazhogy vesse le a földi testet és ezzel együtt a saját bűneit is, és költözzön át a mennybe, égi lélekként csatlakozva az angyalok kilenc karához. Ezt a csatlakozást természetesen egy súlyos bűnbánati fázis előzi meg, amelyen Philomela már keresztülment: a testtel együtt levetette magáról földi bűneit, és az égbe kerül, a Krisztus életén való meditáció pedig segít ebben. A verset furcsa módon egy rejtélyes göndör hajú kisfiúhoz írott fohászkodás indítja el, aki virágokból koszorút fon Úrnője fejére. Az Úrnőben pedig, ahogyan az egész versben is egyesül az antik és a keresztényi mitológia. A keresztényi olvasat egyértelmű: Mária számára készülhet a koszorú, azt pedig a vágy és a szeretet allegorikus alakja (Zrínyi szép szavával egy kisdéd angyalka) köti. Ha a gyermeket azonban Ámorként olvassuk, édesanyja, Venus fejére készíthet virágkoszorút. Egyáltalán nem önkényes itt említenünk az antik istennőt, hiszen Balde maga is utal egy Venust dicsőítő szövegre: a *Pervigilium Veneris*⁵⁰ (Vénusz virrasztása) refjénjét emeli be saját művének utolsó szakaszába, az isteni szeretet győzelmi énekébe. Az antik Venus-óda Lucretius szellemében dicsőíti a szerelem istennőjét, mint a világ megújulását, újjászületését idéző erőt, s ennek tavaszleírásából nem maradhat ki a fülemüle és a fecske sem; a vers zárlatában felbukkan ez a két madárka. A Philomela lélek női princípiuma és az Isten férfi princípiuma egyesül egymással, s ehhez a Balde Vénusz-dicsőítés mintájára nászdalt ír.

Balde és Zrínyi?

Zrínyi versének Balde művével való összevetéséhez nézzük a cím nélküli vers alábbi strófáját, amely már többször is szóba került:

48 BALDE, Jakob, *Paraphrasis Lyrica in Philomelam D. Bonaventurae [...]*, München, 1645, Jelzete: RA 1091.

49 HODAPP, William F. *The Via Mystica in John Peckham's Philomena: Affective Meditation and Songs of Love = Mystics Quarterly* 21, no. 3 (1995): 80-90. 2020.06.17. www.jstor.org/stable/20717252.

50 *The Pervigilium Veneris: A New Critical Text, Translation and Commentary*, ed. by William M. BARTON, London–New York, 2018, 55-58.

Az szép fülemile sírással úgy tetszik,
Régi bánatjáért hogy panaszolkodik,
De nem, hanem még inkább ű vigadozik,
Hálát Istennek ad, verssel imádkozik.

Zrínyi tudatosan megidézi az antik Philomela-hagyományt, ő azonban elutasítja a madár ovidiusi, szerelmi tematikához kapcsolódó olvasatát: csupán a természet tavaszi megújulása miatt gondolta úgy egy pillanatig, hogy az antik fülemülével találkozik. A költő lírai énje ezután az előadásunkban bemutatott Philomela Sacra-ként értelmezi a madarat. Ez a kettősség egyébként vissza-visszatérő eleme a fülemüle-verseknek; legkimunkáltabb formában Baldénál találjuk meg. Ennek az a döbbenet lehet a lélektani alapja, amellyel az ember szembesül egy május végi éjjelen azzal a hihetetlenül erős és dallamgazdag énekkel, amely a vaksötétből tör elő (nem csoda, hogy ez a motívum már Pliniusnál is megvan), s nem tudja: vajon fájdalmában, vagy örömeiben énekel a madárka? Rendszeres megfigyelések híján csak találgatni lehetett, hogy milyen motivációja van ennek a kicsi, de földöntúli hangerejű madárnak a megszólalásra. Azóta persze tudjuk, hogy a hím fülemüle párzási időszakában, májusban éjszakai dallal udvarol a nősténynek.

Érdekesen tükrözi a madár állapota a beszélőét: ha a madár szomorú, felidézi Zrínyi gyászát, ha viszont vidám, akkor a Mennybe érkező lélek himnuszaként kell értenie, tehát neki is örvendeznie kellene. (Baldénál szintén megtörténik ez az átértelmezés, hiszen a madárka özvegyből menyasszonnyá értelmeződik újra). Az örvendezés azonban Zrínyinél csak a madárkára, s nem a beszélőre vonatkozik: az utolsó strófa fájdalma semmivel sem enyhébb, mint az első! A vers radikálisan eltér ebben minden korabeli gyászverstől: a gyermek túlvilági életének ígérete, illetve a sztoikus tűrés vigasza, amelyet az első, illetve második szakaszban mutat fel a költő, s amelyek közhelyszerűen zárják az ilyen típusú verseket, a harmadik szakasz végére semmissé válnak az apai fájdalommal és a több generáción végigvonuló nagy koncepció bukásával szemben. Zrínyi képes arra, hogy az eposz evangéliumi párhuzamát egyetlen szóval sejtesse, hozzákapcsolva az *Elégiát* is az eposz koncepciójához:

Így számlálom vala az én jövődömet,
Hogy sok üdö mulván ez *megvált* engemet,
Hogy követi, meg is haladja versemet,
És szegény hazánkért igyekezetemet.

Kovács Sándor Iván nagyon fontos dologra tapintott rá, amikor azt mondta, Zrínyinél minden a nagy műegész része.

Balde a meglévő érzelmet írja le, amely Krisztus iránt van – és voltaképpen elveszíthetetlen, bár halála (Húsvét) siratható, a szenteket nincs értelme siratni, hiszen ők a mennybe kerülnek. Zrínyi versében a megváltásra született, de gyermekként elhalt utódról benne van az evangéliumi életrajz teljes párhuzama, de úgy, hogy ha lehet, az evangéliumi szituáció tragikumát is felülmúlja: Zrínyi úgy siratja gyermekét, mintha Krisztus még a megváltás művének véghezvitele előtt meghalt volna. Peckham és Balde versének Krisztus-párhuzama tehát Zrínyire jellemző erővel van jelen itt is.

Úgy tűnik tehát, hogy a madár a testét már levetett, az égbe került lélek szimbóluma lesz. Izsákot "kar-angyalok köziben viteté" az Úr, s ezt az utat járja be Philomela is.

A párhuzamoknak nincs vége ezzel. Nem csupán Zrínyi, hanem Rimay fiát sirató verséhez is izgalmas lehet a Peckham-szöveg alábbi strófája, amelyet természetesen Baldénál is szerepel:

Édes lélek, üdvözlégy,
Üdv, te édes rózsza,
Üdvözlégy, szép lilium,
Kies völgy lakója!
Földi szenny és rothadás

Visszapergett róla.
Boldog halál, szent halál
Lett a búcsúzója.⁵¹

A vers a kereszthalált szenvedett Krisztushoz fordul így, és azt bizonygatja, hogy a szentek halálán nem szabad szomorkodni; ekkorra pedig az Isten dicsőítésébe behalt fülemüle és Krisztus alakja teljesen összemosódik:

"Édes lélek, ugyan mondd,
Tovább miért sírnál?
Itt vagy már a mennyei
Boldogságos célnál.
Tied az Egyetlenegy,
S te övé vagy immár,
Ennél többet, különbet
Kívánni se bírál."⁵²

(Izgalmas kontextust ad még a versnek ugyanakkor a kortárs halottas énekek csoportja, amelyek között a gyermek halottak nevében megszólaló versek szívesen visszhangozzák ugyanezt az érvet.)⁵³

Összefoglalás

A verset a fentiek tükrében mi magunk nem pusztán a hit megingásaként fogjuk fel: a helyzet ennél is tragikusabb. A költő itt nem tagadja Istent, hanem a hívő saját szándékaival, életcéljával ellenséges Istenséget tételez. Természetesen nem tehetnénk ilyen merész állítást, ha nem lenne más forrásunk erre, ám ugyanilyen radikális olvasatot enged meg Zrínyi Miklós nevezetes, 1663 májusában ismeretlenhez írott levele, amelynek forráselemzését egy konferencia-előadásában Szörényi László végezte el.⁵⁴ Ez az a levél, amelyben Zrínyi korábbi (és az eposzban részletesen megfogalmazott) világképénél jóval sötétebben látja sors, szerencse, gondviselés és Isten viszonyát. Így nyilatkozik: "ultro provocálom az Fátumot",⁵⁵ azaz önként hívja ki a végzetet elkeseredésében: a császáriak nem akadályozták meg, hogy a török elfoglalja és lerombolja Zrínyiújvárt, s általában is igyekeznek kivonni magukat a török elleni további küzdelmekből, és magára hagyja Zrínyit, akárcsak annak idején a dédapával tették. Ebben a szövegben a költő némiképpen a magyarság ellen fordul, és azt állítja, hogy túl mélyre sülyedtek a bűnbe ahhoz, hogy az Isten megsegítse őket. A költő Zrínyi sorsa szimbolikus halál: egy vadkanvadászat áldozata lesz, a vadászat pedig a mitológiában a harc metaforája. E haláleset csodálatos krónikásra talált Bethlen Miklós személyében. Ekkor azonban már élt Zrínyi második fia: az a Zrínyi Ádám (1662-1691), aki Izsák helyett végül mégis továbbviszi az *Elégiában* foglalt koncepciót, és a szalánkeméni csatában életét adja Magyarország felszabadításáért, beteljesítve a Zrínyiek áldozatát. Zrínyi végső álma, az önálló magyar nemzeti királyság azonban nem valósulhat meg: az ország utána Habsburg-uralom alá kerül.

De költészet és valóság összeelegyítésével már talán eltértünk valamelyest tárgyunktól; ezt azért tettük, mert a befogadás nem függetlenítheti magát a szöveg életrajzi és történeti

51 SÍK Sándor (szerk.), *Himnuszok könyve*, 1943, 429.

52 SÍK, *Himnuszok...*, 431.

53 *Evangélikus és református gyülekezeti énekek (1601–1700)*, szerkesztette, a jegyzeteket írta H. HUBERT Gabriella, a szövegeket sajtó alá rendezte VADAI István, a dallamokat sajtó alá rendezte ECSEDI Zsuzsanna, Bp., 2016. A példákat a rövidség kedvéért most elhagyjuk.

54 SZÖRÉNYI László, *Sasok és szarvasok, magyarázatok Zrínyi egy 1663 májusában ismeretlennek írott leveléhez*, elhangzott a *Szolgálatomat írom kegyelmednek, misszilis és fiktív levelek, naplók, emlékkönyvek, dedikációk és alkalmi feljegyzések* címmel megrendezett ReBaKucs-konferencián, 2010 májusában.

55 ZRÍNYI Miklós *Összes művei*, szerk. KOVÁCS Sándor Iván, Bp., 2003, 753.

kontextusától.⁵⁶ A gyermeket a Philomela Sacra-toposz segítségével jeleníti meg a vers, amely a gyermek Istennel való harmóniáját fejezi ki. Habár többször visszatér az isteni akarat elfogadásának gondolata, mint a keresztény hívő alapvető kötelessége, ez mégsem képes enyhíteni a költő-apa fájdalmát, aki az eljövendő hős és költő-gyermek mellett egész életstratégiájának bukását siratja az öröklétbe távozott gyermekben. Philomela üdvözülése a hátrahagyottat nem juttatja el a Mennybe, sőt: mintha a vers által kifejezett lelkiállapot szerint éppen a földi Pokolra juttatná. Ez a lelkiállapot vesz erőt Zrínyin mintegy négy évvel később,

a
z

e
m
l
í
t
e
t
t
,

i
s
m
e
r
e
t
l
e
n
n
e
k

s
z
ó
l
ó

l
e
v
é
l

í
r

⁵⁶ Az *Obsidio Szigetiana* magyar címadásával kapcsolatban hasonló módon működött a recepció, csak ellenkező előjellel: a magyarság megváltását tematizáló eposz történeti kontextusa miatt pesszimista olvasatot nyert, l. FAZEKAS Sándor, *Obsidio Szigetiana, meditáció a Szigeti veszedelem magyar címadásáról* = *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Tomus XXX, Ötvös Péter Festschrift*, Szeged, 2006, 59-63.

k
ö
z
b
e